

УДК 82-92

ДЕЩО ПРО НАУКОВУ ЕТИКУ, АБО «ПЕРШОВІДКРИВАЦТВО» В НАУЦІ*

В останньому томі праць Археологічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка (т. ССLIII загальної нумерації Записок НТШ, далі – ЗНТШ), що побачив світ 2007 року, уміщено розлогу статтю Миколи Бандрівського «Вплив Сходу на розвиток спільноти раннього – початку середнього періодів епохи бронзи на заході українського лісостепу» [1, с. 153–205]. Тема статті, безсумнівно, актуальна, й обговорення її на сторінках поважного періодичного видання можна лише вітати. Особисто нас у цій публікації найбільше зацікавили розділи, присвячені кам'яним антропоморфним стелам – давнішньому предмету наших власних наукових уподобань і студій. Саме ознайомлення із цими частинами статті й стало причиною написання нашого відгуку. Проте наразі ми не вдаватимемося до критичного розбору питомих дослідницьких позицій п. Бандрівського в царині вивчення пам'яток давнього тривимірного образотворення, зокрема, підбору названим автором конкретних скульптурних зображень, характеристики іконографічних та стилістичних прикмет окремих зразків, датування та визначення їх етнокультурної належності, ін. Тут, безумовно, є над чим ще міркувати, про що дискутувати. Осмислення цих питань триває і остаточні висновки щодо них ще попереду. Нині торкнемося значно прозаїчнішого, сказати б, «довкола дослідницького», але не менш гострого для теперішнього вітчизняного наукового простору питання професійної етики.

У примітці 25 названої статті згаданого автора зазначено, що в «...1998 р. рисунок стели з Кнісела без дозволу **першовідкривача** і без покликання на його [тобто М. Бандрівського; виділення наше. – Р. 3.] науковий звіт з'явився в пра-

ці: *Забашта Р.* Антропоморфні скульптури палеометалу з теренів Верхньої Наддністрянщини // Записки НТШ. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – Львів, 1998. – Т. ССХХХVI. – С. 232. – Рис. 7: а – б» [1, с. 161]. Для повного представлення позицій опонуючої сторони зачитуємо й початок цієї примітки: «У 1974 р. директор кніселівської школи Михайло Каралюс перевіз її [названу стелу. – Р. 3.] до Львівського музею історії релігії, у якому вона зберігається донині (Книга надходжень. Головна інвентарна книга, с. 18, збірка фондів археології, ЛМІРа / Ар-79; *Бандрівський М.* Сварожі лики (археологічно-релігієзнавчі нариси з історії Західної України). – Львів, 1992. – С. 52). Першу наукову інформацію про кам'яну стелу з Кнісела виклав автор статті [тобто М. Бандрівський. – Р. 3.] у “Звіті про археологічні дослідження на території Львівської та Івано-Франківської областей у 1989 році” (роботи провадилися за Відкритим листом №183/125, форма № 1, виданим 30 травня 1989 р.). Див.: Науковий архів Інституту археології, Ф.Е. 1989, с. 7, табл. V. Опис стели з Кнісела опубліковано в: *Бандрівський М.* Сварожі лики...» [1, с. 161].

Отже, п. Бандрівський, з одного боку, виставив себе в ролі «першовідкривача» кніселівської стели, приписавши собі відповідно певні авторські права на публікацію названої пам'ятки, а з другого – звинуватив нас у порушенні норм наукової етики, власне в порушенні його (п. Бандрівського) того ж авторського права на публікування рисунка стели. Публічність такої заяви спонукає до такої ж публічної відповіді, тим паче, що наш візаві оприлюднює своє критичне судження щодо нашого звернення до кніселівської стели не вперше [2; 4], а

* Запропонований читачам текст відгуку було підготовлено до друку та подано кілька років тому до редакції одного відповідного наукового львівського видання. Однак через різні обставини його публікація непомірно затягнулася.

отже, будь-яких випадковостей, недоглядів у викладі наведеного щойно уривка стаття п. Бандрівського не містить.

1. Стосовно «першості». Наші власні розшуки щодо історії відкриття, музеєфікації та вивчення стели з-під с. Кнісело Жидачівського району Львівської області засвідчили таке:

а) про існування стели знав Я. Пастернак ще, імовірно, до своєї вимушеної еміграції в 1944 році. У 1961 році стелу повторно, але незалежно від Я. Пастернака, зафіксували співробітники Музею українського образотворчого мистецтва (нині – Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького) під час чергової пошукової експедиції на підставі інформації про неї, яку подав до Музею краєзнавець Коропчевський із Судової Вишні (повідомлення колишнього співробітника музею П. Лінінського – безпосереднього учасника експедиції). Перевезли стелу до Львова вже співробітники Львівського історичного музею в 1962 чи 1963 роках (повідомлення співробітника музею Б. Мельника, який брав безпосередню участь у перевезенні)¹. Археологічних розкопок на місці виявлення скульптури одразу проведено не було. З часом стелу передали Львівському музею історії релігії та атеїзму (нині – Львівський музей історії релігії, далі – ЛМІР). У 1989 році п. Бандрівський здійснив археологічну розвідку на приблизно тому самому місці, де височіла стела [4, арк. 7];

б) чи не перше друковане повідомлення про кніселівську стелу та її побіжний опис у науково-краєзнавчій літературі подав той-таки Я. Пастернак, оглядаючи старожитності околиць м. Винники [16, с. 31]. Дослідник припустив, що стела має – як і інші подібні пам'ятки краю – певне культове призначення й долучив її до низки скульптурних зображень «поганських ще богів на зразок Світовита, що його добули в 1848 р. з р. Збруча біля с. Городниці» [16, с. 31]. Щоправда, у своїй публікації дослідник назвав дещо інше місцезнаходження стели – «між Бертешевом і Кніселом» – і означив її як «бертеші(е)вська фігура» [16, с. 31]. Незважаючи на це, у названій публікації мовиться, безсумнівно, саме про

обговорювану стелу. На користь цього свідчить і короткий, але доволі «адресний» опис твору, і суміжність земель сіл Кнісело, Бертишів й Прибілля (колишніх Ятвяг), і відсутність відомостей про інші подібні давні монументальні зображення на окресленій території, що підтверджено краєзнавцем Михайло Каралюсом із самого Кнісела².

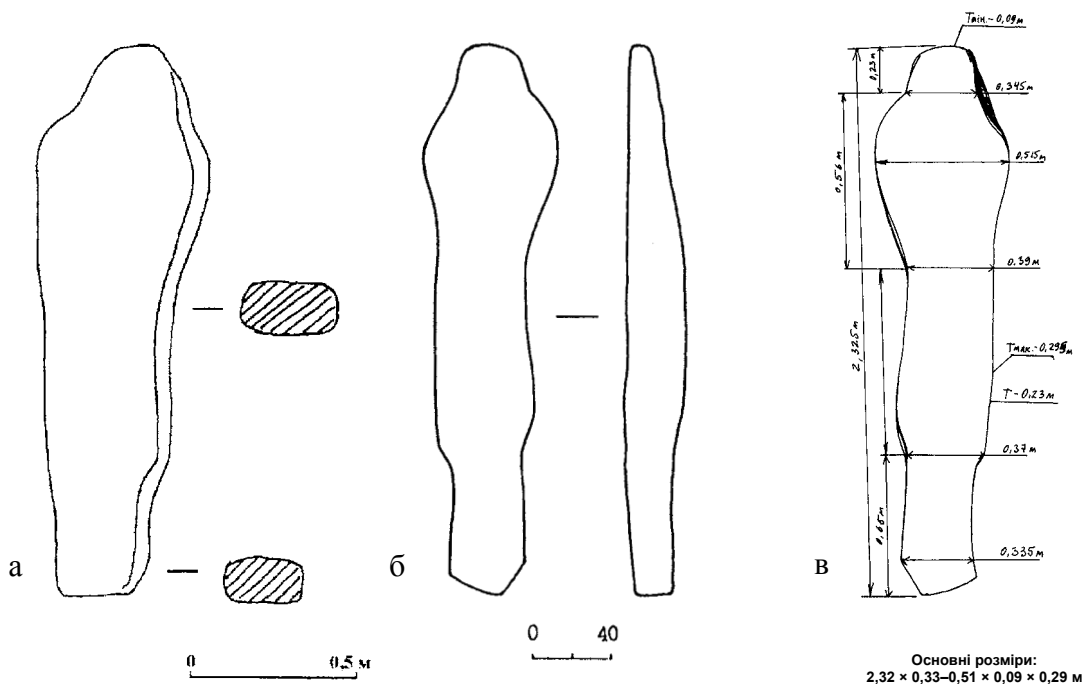
Наразі слід згадати й запис в інвентарній книзі ЛМІР, у якому стелу стисло описано й представлено як «ідол III–I тис. до н. е.» [11, арк. 18]. Автор запису – Зоряна Білик (на той час – наукова співробітниця, а нині – директор цього культурного закладу).

З огляду на наведені факти, за М. Бандрівським аж ніяк не випадає визнати право на першість відкриття та наукового представлення названої пам'ятки. Утім, слід віддати належне і його пошуковим зусиллям. Він, будучи ще початківцем, здійснив перше цілеспрямоване археологічне обстеження місцини, де височіла стела, зібрав підйомний керамічний матеріал. Деякий час (до появи однієї з наших розвідок [7, с. 36–41]) тексти п. Бандрівського про кніселівську стелу були (з позиції фактографії) найдокладнішими [3, арк. 7; 5, с. 52], чого, на жаль, не скажеш про найновіші публікації названого автора з обговорюваної теми.

2. Щодо рисунка. Закид М. Бандрівського на нашу адресу стосовно публікації зображення стели з Кнісела в ЗНТШ без дозволу «першовідкривача» не надається до однозначного розуміння. З одного боку, можна припустити, що наш опонент звинувачує нас у використанні його власного рисунка, уміщеного вперше в згаданому вже не раз «Звіті... за 1989 р.», з другого – відмовляє нам (і не тільки нам) у праві публікування будь-яких матеріалів про кніселівську стелу (наразі – зображення пам'ятки) без неодмінного покликання на його звіт та без його на це доброї волі. Спробуємо з'ясувати ситуацію для обох імовірних позицій.

За цілком зрозумілої загальної подібності нашого та п. Бандрівського рисунків стели з Кнісела (адже вони відтворюють один об'єкт), між ними є також очевидна відмінність як у ракурсі відтворення, пропор-

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ВІДГУКИ

Ілюстр. Стела з околиці с. Кнісело Львівської обл.: а – рисунок М. Бандрівського (за: Бандрівський, 1989; 2006; 2007); б – рисунок автора (чільний і торцевий боки стели); в – підготовчий рисунок автора (зворотний бік стели)

ціях, так і в обрисі деталей (розширення на рівні грудей, звуження долішньої / підземної частини), не кажучи вже про цілковиту відмінність у представленні інших вимірів зображення (профілю, перетинів). Такий стан речей здатна застерегти кожна неупереджена людина, порівнявши рисунки між собою (ілюстр. а, б). Звісно, п. Бандрівський може пояснювати відмінності неточністю копіювання нами саме його рисунка, уміщеного в його звіті. Однак безпідставність такого припущення легко виявити при зверненні до самої пам'ятки, яка зберігається у фондах ЛМІР (інв. Ар. 79). Прискіпливий читач, за бажанням, може перевірити сказане самостійно. Ми ж наразі відзначимо, що свого часу нам вдалося оглянути, ретельно виміряти стелу та здійснити її робочу фотофіксацію. Саме спираючись на результати цих натурних обстежень³, й було вибудовано (у буквальному розумінні) остаточне контурне зображення пам'ятки (з чільної, зворотної та бічної граней) (ілюстр. б, в). Через це відпала сама потреба в рисунку п. Бандрівського; рисунка, який є, до слова, надто за-

гальним, неточним у відтворенні деталей, тобто таким, що не відповідає сповна вимогам наукової візуальної фіксації. Отже, жодного прямого стосунку наше зображення кніселівської стели до зображення, виконаного п. Бандрівським, не має.

Розмову про покликання на «першоджерело» почнемо з того, що для нас публікування власних спостережень над названою пам'яткою стародавнього тривимірного образотворення склалося не вельми вдало. У згаданій статті в т. ССXXXVI ЗНТШ уміщено лише її прорисовку (поряд зі звенигородською стелою), але пояснювальний текст до неї редактор зняв без погодження з автором (тобто з нами), а в дрогобицькому збірнику (за аналогічних обставин) було пропущено головну ілюстрацію (рис. 1: 1–2) та заголовну нумерацію двох допоміжних ілюстрацій-таблиць (рис. 2 і 3) [7, с. 36, 38–39]. Усе це, зрозуміло, не слугує адекватному сприйняттю зазначених публікацій. Статтю в ЗНТШ (1998 р.) було задумано та частково зреалізовано як підсумкову роботу нашого кількарічного дослідження скульптурних

пам'яток епохи палеометалу на теренах Наддністрянщини. Ми писали її на основі попередніх публікацій про цілу низку відповідних зображень: двох стел з Мишкова, стели з Вовківців (відомості та аналітичні розвідки про які майже повністю увійшли в статтю ЗНТШ [8, с. 128–138]), а також стели з Кнісела, Звенигорода, Більчого. У нашій дрогобицькій публікації 1997 року є покликання на звіт 1989 року та публікацію 1992 року п. Бандрівського [7, с. 37–38, 40], рукопис статті ЗНТШ також містить відомості про зазначену публікацію 1992 року [9]. Отже, ми свій моральний обов'язок перед колегою свого часу виконали. Нині можна лише пошкодувати про допущені прикрі видавничі огріхи (пропуски), які, уважаємо, і стали основною причиною непорозумінь і нинішньої полеміки між п. Бандрівським та нами.

На цьому можна було б і завершити доволі незвичне для нас, правду кажучи, публічне «з'ясування правоти сторін». Однак характер викладу фактографічного та історіографічного матеріалу, а також деяких аналітичних спостережень та узагальнень в останніх названих статтях п. Бандрівського змушує продовжити розпочату розмову на тему честі й гідності науковця.

3. Пригадавши нашу статтю в НТШ «Антропоморфні скульптури палеометалу з теренів Верхньої Наддністрянщини» (1998 р.) лише задля висловлення звинувачення в неправомірному використанні рисунка кніселівської стели та ще одного разу, у випадку фактографічного опису стели з Вовківців [1, с. 161, 163 (примітки: 35, 40)], п. Бандрівський жодним словом не обмовився про її зміст посутньо, як не згадав також інших наших публікацій з названої теми, зокрема, тез доповіді ще 1990 року [10, с. 24–25], у яких, до речі, уперше аргументувалася належність стели № 1 з Мишкова до епохи бронзи всупереч існуючій на той час «слов'янської» версії О. Тура, Ю. Малєєва, Д. Телегіна [18, с. 383–384; 17, с. 56, 57; 6, с. 60–61]. Немає згадки про результати наших студій ні у викладі історіографії та фактографії питання теми («З історії проблеми», «Матеріальна культура: Кам'яні антропоморфні стели») [1,

с. 155–165], ні в аналітичному розділі статті («Аналіз матеріальної культури: Кам'яні антропоморфні стели»), зокрема, у випадку вирішення проблеми атрибуції стел з Мишкова, Вовківців, Кнісела, Звенигорода, Більчого [1, с. 173–178]. Показово, що цей автор замовчує не лише конкретні напрацювання свого «кривдника», а й деяких інших науковців, зокрема П. Курінного та О. Гойслера, які відповідно ще в 1930, 1958 та 1966 роках ставили й так чи інакше вирішували питання щодо присутності на теренах Верхньої Наддністрянщини монументальної скульптури епохи палеометалу (на прикладі стели з Вовківців) [14, с. 208–209, 214–215, 216; 20, с. 508–509; 19, с. 29]. Як не згадує і своєї колеги по ЛМІР З. Білик – авторки запису в інвентарній книзі, у якому вперше стелу з Кнісела визнано за пам'ятку епохи палеометалу. Натомість п. Бандрівський покликається на праці переважно кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. таких учених, як А. Кіркор, Б. Януш (В. Карпович), В. Антоневич, Я. Соколовська, та ще на публікацію О. Тура, Ю. Малєєва 1977 року [1, с. 158, 161–164], у яких ці дослідники або не вдавалися до конкретної атрибуції названих вище пам'яток, задовольняючись загальними означеннями, такими, як «кам'яна баба», «кам'яна фігура», або помилково приписували їх до часу слов'янського язичництва. Отож, у читача, який не цілком обізнаний з історіографією проблематики давньої (дохристиянської) скульптури краю, може скластися враження про названі статті п. Бандрівського як про «цілковито нове слово» в дослідженні й осмисленні зазначеної категорії старожитностей.

Постає питання, навіщо п. Бандрівський так чинить. Чому замість фахової аргументованої дискусії навколо існуючих розбіжностей між позиціями різних дослідників щодо часової атрибуції пам'яток (напр., стел з Мишкова), замість відкритої та адресної дискусії щодо фактографії та значеннєвості окремих іконографічних деталей антропоморфів (напр., характеру відтворення п'ясть рук у тих самих мишківських зображеннях), що, без сумніву, просунуло б справу вивчення монументальної скульптури палео-

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ВІДГУКИ

металу Верхньої Наддністрянщини вперед, він значною мірою повторює вже зроблене до нього іншими дослідниками (на рівні історико-порівняльного аналізу) без жодних при цьому покликань на їхній науковий доробок? Воднораз важко віритися в те, що п. Бандрівський вдається до цього несвідомо, не володіючи достатньою інформацією про відповідні публікації своїх попередників, адже принаймні в нашій НТШівській статті 1998 року згадуються як деякі наші раніші розвідки, так і праці П. Курінного й О. Гойслера, щобільше, є навіть певний критичний аналіз останніх [8, с. 230, 237–238]. Крім того, покликання на розвідки Р. Забашти містить публікація В. Олійника [15, с. 98–100], до якої неодноразово звертається у своїх статтях М. Бандрівський [1, с. 158, 161]. Виглядає так, що в гонитві за примарним «першовідкривачтвом» наш опонент сам не зчувся, як переступив усі допустимі межі наукової етики, свідомо замовчивши напрацювання тих дослідників, які раніше ніж він виокремили з-поміж давніх монументальних антропоморфних скульптур Верхньої Наддністрянщини зразки епохи палеометалу (а саме – бронзової доби), що дозволило у свою чергу не тільки поставити питання про культурні зв'язки (на рівні релігійних переконань, обрядовості, формально-образних пошуків і втілень) населення Верхньої Наддністрянщини та Степової Надчорноморщини, а й виокремити їх (місцеві стели) в окрему локальну групу аналогічних пам'яток зазначеної епохи [8, с. 238–239].

Примітки

¹ У газетній статті місцевого краєзнавця Михайла Каралюса, що вийшла в світ 1990 р., подано неточні відомості про час перевезення скульптури до Львова: «кілька років тому» [12, с. 4].

² Цю інформацію Михайло Каралюс виклав у приватному листі (від 12.03.1997 р.) до автора цієї публікації, відповідаючи на конкретний запит останнього.

³ Докладніше див.: [7, с. 36–37].

Література

1. *Бандрівський М.* Вплив Сходу на розвиток спільноти раннього – початку середнього періодів епохи бронзи на заході українського лісостепу / Микола

Бандрівський // Записки НТШ. – Л. : [б. в.], 2007. – Т. ССLIII. – С. 153–205, ілюстр.

2. *Бандрівський М.* Дві хвили скотарської експансії на Верхнє Подністров'я (за матеріалами кам'яних антропоморфних стел IV – початку III тис. до н. е.) / Микола Бандрівський // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. 2005 рік. – Л. : «Логос», 2005. – Кн. I. – С. 7–23, ілюстр.

3. *Бандрівський М. С.* Звіт про археологічні дослідження на території Львівської та Івано-Франківської областей у 1989 році / М. С. Бандрівський. – Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. е., 1989/196, од. зб. 23752, 18 арк., XVI табл.

4. *Бандрівський М.* Роль азово-причорноморських степових культур у походженні і розвитку скотарської спільноти на заході Подільської височини (3700–2900 рр. до народження Христа) / Микола Бандрівський // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Л., 2005. – Вип. 9. – С. 140.

5. *Бандрівський М. С.* Сварожі лики: Археологічно-релігієзнавчі нариси з історії Західної України / М. С. Бандрівський. – Л. : «Логос», 1992. – 104 с., ілюстр.

6. *Гайдукевич Я. М., Зелена І. Я., Лавренюк В. А.* Музеї Тернопільщини: Путівник / Я. М. Гайдукевич, І. Я. Зелена, В. А. Лавренюк. – Л. : «Каменярь», 1989. – 127, 32 с., ілюстр.

7. *Забашта Р.* Антропоморфна стела з околиць с. Кнісела на Жидачівщині (до питання походження) / Ростислав Забашта // Сакральне мистецтво Бойківщини: Другі наукові читання пам'яті Михайла Драгана / Матеріали виступів 19–20 лист. 1997 р., м. Дрогобич. – Дрогобич: «Відродження», 1997. – С. 36–41, ілюстр.

8. *Забашта Р.* Антропоморфні скульптури палеометалу з теренів Верхньої Наддністрянщини / Ростислав Забашта // Записки НТШ. – Л., 1998. – Т. ССXXXVI. – С. 227–239, ілюстр.

9. *Забашта Р.* Антропоморфні скульптури палеометалу з теренів Верхньої Наддністрянщини (рукопис).

10. *Забашта Р. В.* Ідол із села Мишків (До питання атрибуції) / Р. В. Забашта // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція: Тези доповідей. Секція археології. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 24–25.

11. Інвентарна книга збірки фондів «Археологія» – 1. Опис 1. Розпочато 1 лип. 1974 р. Закінчена 10 серп. 1978 р. – Львівський музей історії релігії та атеїзму. – 201 арк.

12. *Каралюс М.* Легенда про «Дівку» / Михайло Каралюс // Радянський шлях. – Жидачів, 1990. – 30 січня. – С. 3.

13. *Каралюс М.* Легенда про «Дівку» / Михайло Каралюс // Радянський шлях. – Жидачів, 1990. – 14 квітня. – С. 4.

14. *Курінний П.* Білогрудівські кам'яні стели / Петро Курінний // Записки Всеукраїнського археологічного комітету. – К., 1930. – Т. 1. – С. 189–220, ілюстр.

15. *Олійник В. І.* Антропоморфні стели з села Мишків на Тернопільщині / В. І. Олійник // Матеріали X-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 96–100, ілюстр.

РОСТИСЛАВ ЗАБАШТА. ВІДГУК: ДЕЩО ПРО НАУКОВУ ЕТИКУ...

16. *Пастернак Я.* Стародавні часи міста Винник і околиць / Ярослав Пастернак // *Влох М.* Винники, Звенигород, Унів та докільні села: Історично-меморіальний збірник. – Чикаго, 1970. – С. 9–33, ілюстр.

17. [Телегін Д. Я.] Вартові тисячоліть : Монументальна антропоморфна скульптура далеких епох / Д. Я. Телегін. – К. : Наук. думка, 1991. – 80 с., ілюстр.

18. [Тур А. С., Малеев Ю. Н.] Мышковский идол / А. С. Тур, Ю. Н. Малеев // Археологические открытия 1976 года. – М. : Наука, 1977. – С. 383–384, иллюстр.

19. *Häusler A.* Antropomorphe Stelen des Eneolithikums im nordpontischen Raum / Alexander

Häusler // Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Gesellschafts und Sprachwissenschaftliche Reihe. – Wittenberg, 1966. – Jahr 15. – Heft 1. – S. 29–73, Abb.

20. *Häusler A.* Die Felszeichnungen der Kamennaja Mohila bei Melitopol und die megalithischer Einflüsse in Sudrussland / Alexander Häusler // Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Gesellschafts und Sprachwissenschaftliche Reihe. – Wittenberg, 1958. – Jahr 7. – Heft 2. – S. 497–509, IX Tafel.

Ростислав Забашта